

ПОНЯТТЯ ВІКУ ОСОБИ ТА ЙОГО ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

В статті розглянуто поняття віку особи та його диференціація в кримінальному праві.

Ключові слова: вік особи, диференціація, кримінальне право, біологічний вік, кримінальна відповідальність, правосуддя.

В статье рассмотрено понятие возраста лица и его дифференциация в уголовном праве.

Ключевые слова: возраст лица, дифференциация, уголовное право, биологический возраст, уголовная ответственность, правосудия.

The article deals with the concept of a person and his age differentiation in criminal law.

Key words: age of the person, differentiation, Criminal Law, biological age of criminal responsibility and justice.

Вступ. Вік особи – одна із фундаментальних та складних категорій, що стосуються розвитку особи, вивченням якої займаються різноманітні науки такі як: біологія, медицина, педагогіка, психологія та юриспруденція.

Під віком людини у сучасній юридичній літературі розуміють період часу від народження людини до будь-якого моменту відліку (хронологічний вік), а також характеристика певного періоду життя людини, що відображає анатомо-фізіологічний стан її організму (біологічний вік) [1, с.471].

В залежності від біологічних, соціально-психологічних та хронологічних ознак А.І. Коробеев виділяє наступні види віку особи:

1. Біологічний (синоніми – функціональний, морфологічний, медичний);
2. Календарний (паспортний, хронологічний);
3. Соціально-правовий (нормативний, соціологічний, соціально-психологічний) [2, с.344-345].

Аналіз останніх досліджень. Вчені-біологи зазначають, що біологічний вік – це модельне поняття, яке виступає мірою відповідності індивідуального морфофункціонального рівня певній середньостатистичній нормі даної популяції, відображає нерівномірність розвитку зрілості і старіння різних фізіологічних систем і темпу вікових змін адаптаційних можливостей організму. При цьому, як зазначає Л.С. Вовканич, біологічний вік у період росту і розвитку визначається мірою наближеності організму в цілому, а також його органів і систем стану, характерного для дорослого організму. Біологічний вік дорослого визначається мірою вираженості процесів старіння [3, с.9]. Крім того, біологи вважають, що біологічний вік є інтегральним показником рівня індивідуального здоров'я людини, що характеризує функціональні, регуляторні та адаптаційні особливості організму [4, с.130].

Виклад основного матеріалу. Біологічний вік рядом авторів визначається як середнє таких компонентів: а) функціональний вік; б) патологічний вік; в) психологічний вік.

Функціональний вік відображає вікову динаміку фізіологічних функцій і функціональних резервів. Функціональний вік може істотно зменшуватися під впливом раціонально спланованих фізичних навантажень. При оцінюванні функціонального віку бажано враховувати показники фізичної працездатності, пізнавальної діяльності та емоційний профіль особи.

Патологічний вік – це відображення часової динаміки кількості й інтенсивності захворювань і передпатологічних станів особи, що впливають на очікувану тривалість життя. Характеристика патологічного віку визначає специфіку лікування, профілактики і геро-профілактики.

Психологічний вік – це об'єктивна, історично мінлива, хронологічна та історична зафіксована стадія розвитку індивіду в онтогенезі [5, с.20]. Кожен психологічний вік в людському житті має визначені нормативи, при визначенні яких можна оцінити адекватність розвитку індивіда і які стосуються психофізичного, інтелектуального емоціонального та особистого розвитку [6, с.8]. Поняття психологічного віку у Кримінальному кодексі України не формулюється, але у ст.103 КК України законодавець зауважує, що при призначенні покарання неповнолітньому, суд, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 КК, повинен враховувати також і рівень розвитку підлітка. Необхідність установлення психологічного віку виникає у випадках, коли психічний розвиток неповнолітнього, який вчинив кримінально-протиправне діяння, суттєво відхиляється від вікових закономірностей і виявляє психічне (розумове та індивідуальне) відставання. І.А. Кудрявцев характеризує психологічний вік як якісно визначений період розвитку неповнолітнього, який охоплює хронологічний проміжок у декілька років та обмежений критичними точками [7, с.159]. Найбільш вдалим є визначення психологічного віку сформульоване Л.В. Борових: різні вікові періоди психічного розвитку, які за своїми показниками можуть відповідати або не відповідати хронологічному віку вікових груп, що виділяються у психологічній науці [8, с.8].

Поняття біологічного віку виникло внаслідок наявності індивідуальних відмінностей у швидкості протікання вікових змін. Саме це явище служить причиною розбіжності між календарним (хронологічним) і біологічним віком організму.

Календарний (хронологічний) вік відображає середній темп старіння організму і його систем для даної популяції, характеризує стандартні середні ймовірності смерті та очікуваної тривалості життя. Це об'єктивний показник, зв'язаний з фізичним перебігом часу, який вимірюється в абсолютних фізичних одиницях часу [9, с.51].

Соціальний вік є показником професійних можливостей та соціальних меж юридичної відповідальності. Наприклад, у разі недосягнення соціального віку кримінальна відповідальність за військові та службові злочини не може наставати раніше 18 років, а за вчинення злочинів проти правосуддя, суб'єктом яких може бути суддя, – 25 років. У юридичній літературі соціальний вік не розглядається у якості самостійної категорії, тому що замість нього розглядаються ознаки спеціального суб'єкта [10, с. 39].

Певне значення вік особи має і для філософії. Вік в філософії – це один з періодів, етапів або циклів розвитку людини. Настання кожного віку супроводжується фізіологічними змінами в організмі. Ще древні філософи говорили про сім важливих семилітніх вікових циклах, що беруть відлік з початку народження людини [11].

В педагогічній літературі віком прийнято називати період розвитку людини, яка характеризується якісними змінами у фізичних і психічних процесах, підпорядкований особливим закономірностям в їх протіканні [12, с.3].

В сучасному кримінальному праві існують різноманітні думки щодо поняття «віку особи». Так, М.Й. Коржанський зазначає, що віком особи є юридично визначений термін життя [13, с.28]. Автори науково-практичного коментаря КК України під віком людини розуміють певний період її розвитку. Майже, аналогічної думки дотримується П.В. Хряпінський, який зазначає, що вік людини – це певний етап її розвитку, який характеризує ступінь формування особистості [14, с.110]. М.І. Мельник, В.А. Клименка фахівці зауважують, що вік це не просто період життя, а має період, який має бути встановлений документально [15, с.102].

Під віком завжди розуміється тільки певна кількість часу, що минув. Переважно термін "вік" використовується для позначення строку життя людини. Тож, коли ми говоримо про вік особи, йдеться про кількість прожитих нею років. Інша справа, що з цим пройденим часом може пов'язуватися багато соціальних, біологічних та інших змін. Проте від цього суть явища не змінюється – це об'єктивний, незалежний від волі людини критерій розвитку різноманітних суспільних та природних явищ. Використовується цей об'єктивний критерій для того, щоб показати розвиток найрізноманітніших явищ, проте від цього він не набуває їхніх властивостей і не втрачає свого об'єктивного значення.

В.М. Бурдін звертає увагу, що саме таке розуміння віку як певного хронологічного проміжку часу дає змогу вирішити й іншу проблему, яка стосується вікового розвитку. Зокрема, у юридичній літературі по-різному запропоновано вирішувати питання про кримінальну відповідальність осіб, які не досягли встановленого в законі віку, але демонструють ступінь інтелектуального та вольового розвитку, який відповідає вимогам винної відповідальності [16, с.147].

Таким чином, вік особи слід розглядати у широкому та вузькому значенні. Під віком особи в широкому значенні слід розуміти календарний період, починаючи від дня народження до любого хронологічного моменту в його житті. У вузькому значенні – це календарний період психофізіологічного стану особи, з яким пов'язані біологічні, соціально-психологічні та юридичні зміни та наслідки [17, с.85;15, с.71]. Відповідно, межі вказаних видів умовні, так як кожен з них тісно переплітається з іншим.

У доктрині кримінального права в цілому визначено, що особа вважається такою, що досягла певного віку, не у день народження, а починаючи із 00 годин наступної доби. У п.6 Постанови Пленуму Верховного суду України від 16 квітня 2004 р. №5 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” передбачено – вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо. За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 5 ст. 76 КПК України). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення, виходячи із встановленого експертом мінімального віку.

Розглядаючи питання щодо віку особи в кримінальному праві слід здійснити його диференціацію. Диференціація (від лат. – різниця, відмінність) – це поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини. В кримінальному праві України вік здебільше розглядають як ознаку суб'єкта злочину. Законодавче визначення віку суб'єкта злочину обмежується кількісним визначенням мінімальної вікової межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність, а саме – передбаченням, з якого віку може наставати кримінальна відповідальність та за які злочини. Проте це законодавче положення торкається тільки суб'єкта злочину, хоча вік тісно взаємозв'язаний і з кримінально-правовим статусом потерпілого від злочину.

Вікові суб'єкта злочинну присвячена норми ст.22 КК України, а також частково стосуються норми статей Особливої частини (ст.ст. 131, 132, 285, 304, 335, 336 КК України та інші).

КК України встановлює диференційовані вікові межі для притягнення особи до кримінальної відповідальності: загальну – 16 років (ч.1 ст.22) та більш низьку – 14 років за вчинення ряду злочинів, вичерпний перелік яких наведений у ч.2 ст.22. Зокрема ч.2 ст.22 КК України передбачено, що особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115-117 КК), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст.121, частина 3 статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.122, частина 2 статей 345, 346, 350, 377, 398 КК), диверсію (ст.113 КК), бандитизм (ст.257), терористичний акт (ст.258 КК), захоплення заручників (статті 147 і 349 КК), згвалтування (ст.152 КК), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК), крадіжку (ст.185, частина 1 статей 262, 308 КК), грабіж (ст. 186, 262, 308 КК), розбій (стаття 187, частина 3 статей 262, 308 КК), вимагання (статті 189, 262, 308 КК), умисне знищення або пошкодження майна (частина 2 статей 194, 347, 352, 378, частини 2 та 3 ст.399 КК), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст.277 КК), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст.278 КК), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2, 3 ст.289 КК), хуліганство (ст.296 КК).

Наведений перелік злочинів, за які настає відповідальність з 14-ти років, є вичерпним. Аналіз цих злочинів дає підставу для висновку, що законодавець знизив вік кримінальної відповідальності на дві групи злочинів: а) насильницькі злочини; б) майнові злочини.

А.А. Байбарін вважає, що критеріями встановлення мінімальної вікової межі виступають наступні чинники: досягнення особою інтелектуальної і вольової зрілості у сфері відносин врегульованих кримінальним законом; здатність неповнолітнього до винної відповідальності; здатність неповнолітнього до адекватного сприйняття покарання як неминучого наслідку вчиненого ним діяння. На думку І. Ковальчук за основу зниження віку кримінальної відповідальності за ці злочини покладені такі критерії: а) рівень розумового розвитку особи, який свідчить про можливість уже в 14 років усвідомити фактичні ознаки та суспільну небезпечність злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України; б) значну поширеність цих злочинів серед підлітків; в) значну суспільну небезпечність (тяжкість) більшості з цих злочинів. Крім того, при визначенні переліку злочинів, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, на наш погляд, керувався, перш за все, соціально-психологічною оцінкою особи неповнолітнього. Він врахував можливості неповнолітніх, які досягли 14 років, засвоювати суспільно небезпечний характер норм-заборон, які передбачені у ч. 2 ст. 22 КК. Засвоєння цих положень кримінального закону починається з засвоєння моральних норм: “не можна вбивати, наносити тілесні ушкодження, гвалтувати”, “не можна грабувати, красти”; “не можна хуліганити” тощо. Ці норми пов'язані з сьогоденним життям, тому більшістю підлітків вони засвоюються легко та швидко.

Перелік злочинів, відповідальність за які настає з 14 років, у КК України значно розширений порівняно з КК 1960 р. Він включав злочини, передбачені в 37 статтях (попередній КК називав 28 статей, що містяться в тринадцяти розділах Особливої частини чинного КК. Всі ці злочини є умисними (хоча кваліфіковані їх види в деяких випадках характеризуються необережною формою вини до наслідків), приблизно половина з них відноситься до особливо тяжких, решта – до тяжких та злочинів середньої тяжкості і лише один (хуліганство, передбачене ч.1 ст.296 КК) – до злочинів невеликої тяжкості.

Висновок. Будучи однією з основ проблеми суб'єкта злочину, вік кримінальної відповідальності як у нашій державі, так і в багатьох країнах світу досить динамічний. Ця обставина, як видається, пояснюється, передовсім, волею законодавця, який виходить із відповідних історичних умов розвитку суспільства і кримінальної політики держави по боротьбі зі злочинністю на відповідних етапах його розвитку. При цьому, встановлюючи вік кримінальної відповідальності, законодавець враховує дані медицини, психології, педагогіки та інших наук, а також виходить з типових для більшості підлітків умов їхнього розвитку і формування на різних стадіях життєвого шляху.

Література:

1. Скоткіна В.П. Вік людини // *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемиченко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т.1: А-Г. – 672 с.*
2. *Российское уголовное право. Курс лекций. В 5 томах. Том 1. Преступление. / Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1999. – с.*
3. *Вовканич Л.С. Біологічний вік людини : (теоретичний та методичний аспекти) /Л.С. Вовканич ; Львівський державний університет фізичної культури, НДІ ЛДУФК, Кафедра анатомії та фізіології. – Львів : Сполом, 2009. – 91 с.*

4. Церковная Е.В., Нефедова А.Л., Осипов В.Н., Миргород О.А. Биологический возраст и темпы старения студентов с разным уровнем двигательной активности // *Физическое воспитание студентов*. – 2011. – №1. – с.130-132.
5. Шаповаленко И.В. *Возрастная психология (психология развития и возрастная психология)*. – М.: Гардарики, – 2005. – 349 с.
6. Малкина-Пых И.Г. *Возрастные кризисы : справочник практического психолога*. – М.: Эксмо. – 2005. – 896 с.
7. Кудрявцев И.А. *Судебно-психологическая экспертиза*. – М.: Медицина, 1988. – 230 с.
8. Боровых Л.В. *Проблема возраста в механизме уголовно-правовой ответственности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. – Екатеринбург, 1993. – 18 с.
9. Подколзин А.А. Количественная оценка показателей смертности, старения, продолжительности жизни и биологического возраста / А.А.Подколзин, В.Н.Крутько, В.И.Донцов // *Профилактика старения*. – 1999. – Вып. 2. – Электронный ресурс. Режим доступа до журналу: <http://medi.ru/doc/70.htm>
10. Розенко В.І., Матвійчук В.К. *Суб'єкт злочину: Лекція*. – К.: Укр. академія внутр. справ, 1993. – 36 с.
11. Сикирич Е. *Философия возраста. Загадочные циклы в жизни человека* // Электронный ресурс. Режим доступа // http://www.manwb.ru/articles/philosophy/filosofy_and_life/PhilosophyOlder_JS/
12. Щукина Г.И. *Возрастные особенности школьника: Учеб. пособ.* / Г.И. Щукина. – Л., 1955. – 211 с.
13. Коржанський М. Й. *Словник кримінально-правових термінів*. – К.: ТОВ «Генеза».- 2000. – 200 с.
14. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.-4-те вид., переробл. та доповн.* / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с
15. *Кримінальне право України: Загальна частина посібник / авт .упоряд. П.В. Хряпінський. Університетська книга, 2009. – 987 с.*
16. *Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка.- К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.*
17. Павлов В. Г. *Субъект преступления*. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – 318 с.
18. *Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: Навчальний посібник / За заг. ред. В.М. Стратонова. – К.: Істина, 2007. – 400 с.*
19. *Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 // Юридичний вісник України. – 2004. – № 27 – 3–9 липня. – с.11–15.*